

بررسی تطبیقی پارچه‌های ساسانی و پارچه‌های مصری قبطی

دکتر محمدرضا جعفرپور

(دانشیار دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس)

دکتر فتانه محمودی

(عضو هیأت علمی دانشکده هنر دانشگاه بابل)

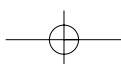
چکیده: هنر دوره ساسانی در بسیاری از موارد از عمق هنر مشرق زمین مشتق می‌شود که البته در این زمینه، تأثیرات هنر دوره‌های پیشین غیر قابل اغماض می‌باشد. در امپراتوری ساسانی دین یکی از عناصر اصلی هویت ملی بود. با شکست ساسانیان، پوسته دین زرتشتی از فرهنگ ایرانی رخت بر بست، اما بسیاری از آیین‌ها، مفاهیم، اساطیر و باورهای آن در قالب مذهب شیعه به حیات خود ادامه داد. هدف این تحقیق بررسی عناصر هویت‌ساز در هنر ساسانی با رویکردی به نقوش پارچه‌های آن و مقایسه عناصر بکار رفته در این پارچه‌ها با نمونه‌های مصری - قبطی است. بر اساس یافته‌ها، نقوش بسیاری از پارچه‌های ابریشمی در اروپا و آسیای مرکزی با نقش پارچه‌های دوره ساسانی مطابقت دارد. به واسطه تجارت منسوجات ساسانی، این هنر در نقاشی‌های آسیای میانه، سفال‌های تانگ و ابریشم‌های بافته که بعدها در آثار دوره اسلامی نیز رد پای فراوانی از آن را می‌توان یافت، متجلی شده است.

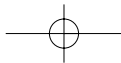
واژگان کلیدی: نقوش، پارچه، ساسانی، مصری قبطی

◆ مقدمه:

متنوع این دوره کاملاً مشهود است و تعیین جایگاه این نقوش در فرهنگ دینی، ملی و اساطیر مردم امری ضروری به نظر می‌رسد و اسطوره‌بخشی از تاریخ شفاهی برای بازگویی جهان بینی انسان به شمار می‌رفته است. هنر ساسانی بسیاری از مظاهر زندگی و شکوه پادشاهان را به تصویر کشیده است و با نگاهی عمیق به آثار ساخته شده در این دوره، می‌توان دریافت که استفاده وسیع از نقوش پرندگان، حیوانات، گیاهان، ایزدان و موجودات اساطیری به شیوه‌ای نمادین در این آثار مشاهده می‌شود. تعدادی از نقوش به کار رفته در هنر ساسانی عبارتند از: اهورامزدا، میترا، آناهیتا، خورشید، ماه، آتش، دایره و حلقه قدرت (فراه‌یزدی)، برسَم (Barsam)، نیلوفر، درخت زندگی، بزکوهی، قوچ، اسب، پلنگ، مار، گاو، انواع پرندگان و سیمرغ می‌باشند. در این دوره فن بافندگی ایران، به اوج عظمت و منتهی درجه ترقی و رونق خود رسیده بود. این پارچه‌ها در تمام دنیا معروف و ایران در صنعت نساجی از تمام کشورهای جهان پیش بوده و همین

هنر ساسانی نه یک پدیده ناگهانی در هنر ایران و نه برداشتی خاص از هنر ملل دیگر است. هنر این دوره چکیده‌ای از تمامی اعصار ایران است. این هنر در طی ۴۲۵ سال حکومت شاهان این سلسله جلوه‌ای از وحدت را در عین تنوع و کثرت آن پدید آورد. در این هنر گرچه عناصر هنرهای دیگر کشورها و حتی هنر رومی به چشم می‌خورد اما هویت مستقل آن حفظ شده است. از این روست که می‌توان انسجام و همگونی آشکاری را در تمامی آثار این دوره مشاهده کرد (گیرشمن، ۱۳۴۶). برای تعیین هویت هنر ساسانی، ضوابط و معیارهای خاصی وجود دارد که از معنی نمادین نقوش و جنبه روایتی آنها حاصل می‌آید. هنرهای دستی، نمایشگر فرهنگ و تمدن هر قوم بوده است و با تاریخ هنر ملت‌ها، پیوند ناگسستنی دارد. آشنایی با فرهنگ، باورها و سنت‌ها از طریق مطالعه نقوش نمادین در هنرها امکان‌پذیر است. استفاده هنرمندان ساسانی از نمادهای مذهبی و ملی در آثار

تحلیل محتوی و تطبیقی است. براساس این روش ابتدا نقوش هر دو تمدن ساسانی و مصری توصیف، سپس تحلیل و در انتها بایکدیگر مقایسه می‌گردند. گردآوری مطالب از منابع کتابخانه‌ای و الکترونیکی است.

◆ الف) پارچه‌های دوره ساسانی

علی‌رغم کشفیات ناچیز، در دوره ساسانیان تولید پارچه به مقدار زیاد وجود داشته است و این نکته از منابع باستانی و اسلامی تأیید می‌شود. مثلاً مسعودی در مروج‌الذهب در سلطنت شاپور دوم می‌گوید که شاپور دوم در سال ۳۶۰ ابریشم بافان خارجی و بیش از همه سوری را که یکی از مراکز ابریشم بافی بود، به اجبار به خوزستان منتقل کرد. ابریشم خام را ساسانیان از طریق نظارت بر قسمتی از راه ابریشم به دست می‌آوردند، که ابریشم را از چین به حالت خام به کشورهای غربی وارد می‌کرد. در زمان ساسانیان مردم ایران در تجارت ابریشم واسطه میان شرق و غرب جهان بوده‌اند و به همین جهت از زمان اشکانیان بافندگان ایران در بافتن ابریشم شهرت داشته‌اند و پارچه‌های ابریشمی ایران چنان جالب بوده است که حتی مردم چین آنها را می‌خریده و دوباره به کشور خود می‌برده‌اند چنانکه خاورشناس معروف انگلیسی آورل استاین (Aurel-steim) برخی آنها را در غار تون هوانگ (Touen houang) در چین یافته است و حتی در خزانه سلطنتی شوسوین (shosoin) درندا در سرزمین ژاپن که شومو امپراتور ژاپن در ۷۴۸ میلادی آن را بسته از این پارچه‌ها بوده است.

از طرف مغرب نیز پارچه‌های ابریشمی ایران بسیار جالب توجه بوده است چنانکه ژوستینین امپراتور روم به زحمت زیاد توانست برای کارگران بیزانس حق انحصاری یافتن آنها را بدست آورد و همین سبب شد که بسیاری از کارگران سوری به ایران بازگشتند و پس از آن ژوستینین امپراتور دیگر روم توانست از پادشاهان ساسانی این اجازه را حاصل کند که مردم سرزمین سغد تنها برای رومیان پارچه ببافند. همواره موضوع ابریشم و صدور آن از ایران به روم یکی از موارد عمده، مشکلات سیاسی در میان ایران و روم بوده است (قدیانی ۱۳۸۴، ۲۲۰).

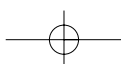
امر موجب تمایل بسیاری از پژوهشگران به تحقیق در زمینه نقوش این پارچه‌ها و تأثیرات آن بر دیگر تمدن‌ها می‌شده است. گسترش موتیف‌های ساسانی در سرزمین‌های همسایه حتی بعد از برافتادن خاندان مشکلات بسیاری جهت تعیین هویت اصلی این پارچه‌های قدیمی ایجاد نموده است. بررسی نمونه‌هایی از بافته‌های مصری و به خصوص قبطی که تقلیدی واضح و آشکار از عناصر تزئینی هنر ساسانی می‌باشد و بررسی تطبیقی این دو موضوع می‌تواند نوعی تشابه و هماهنگی را در نقوش تزئینی آنها آشکار نماید. و ردپای هویت هنر ایرانی را در دیگر تمدن‌ها آشکار سازد.

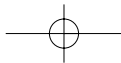
◆ سؤالات اصلی تحقیق:

- ۱- نقشمایه‌های پارچه‌های دوره ساسانی و ترکیب‌بندی آنها چیست؟
- ۲- نقشمایه‌های پارچه‌های مصری و قبطی کدام است؟
- ۳- در مقایسه بین نقش پارچه‌ها در دو کشور ایران ساسانی و مصری قبطی به چه مضامین و مفاهیم مشترکی دست می‌یابیم؟

◆ فرضیه‌های مطرح در رابطه با موضوع عبارتند از:

- ۱- به نظر می‌رسد که نقشمایه‌های پارچه‌های ساسانی عبارتند از نقوش حیوانی، گیاهی، اساطیری، پرندگان و مضامین بیشتر سلطنت و جنگاوری و مجالس بزم می‌باشد.
 - ۲- نقش‌های پارچه‌های مصری شامل نقوش حیوانی، پرندگان، ققنوس، نیلوفر، پالمت و وابسته به آیین‌ها و مذاهب آنها به خصوص مسیحیت است.
 - ۳- وجوه تشابه بسیاری میان پارچه‌های ساسانی و پارچه‌های مصری وجود دارد.
- این تحقیق در سه جزء، کلیاتی درباره پارچه‌های ساسانی، قسمت دوم در مورد بافته‌های مصر باستان به ویژه مصریان مسیحی به نام قبطی‌ها می‌باشد. جزء سوم به بررسی تطبیقی نمونه‌هایی از نقوش پارچه‌های ساسانی و مصری و قبطی پرداخته و به تأثیرپذیری کاملاً واضح پارچه‌های مصری و قبطی از بافته‌های دوره ساسانی اشاره می‌نماید.
- مقاله از نوع تاریخی و روش بررسی توصیفی-

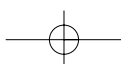

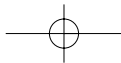
در آسیای مرکزی و ترکستان به دست آمده‌اند. انتساب این قطعه پارچه‌ها به دوره ساسانی حاکی از پیشرفت صنعت پارچه باقی در این دوران و صدور آن در روزگار باستان می‌باشد. شباهت طرح‌های این پارچه‌ها به یکدیگر باعث می‌شود که خاستگاه و منشأ تمام آنها را ایران باستان بدانیم.

برای تعیین هویت پارچه‌های ساسانی، ضوابط و معیارهای خاصی وجود دارد که از معانی نمادین نقوش و جنبه روایتی آنها حاصل می‌آید. استفاده از رنگهای روشن، تزئینات غنی و سرشار جواهرات و مرورید از خصوصیات این پارچه‌ها می‌باشد. بعد از ویران شدن قصر خسرو دوم به وسیله ارتش بیزانس در سال ۶۲۷ تعداد زیادی از جامه‌های ابریشمی و پارچه‌های تزئینی به غنیمت گرفته شده که شامل: پرده، پارچه‌های قلابدوزی، پارچه زربفت و فرشها بوده‌اند. هنوز دلایل زیادی برای روشن شدن این مطلب که پارچه‌های ساسانی چگونه بافته و صادر می‌شدند، وجود ندارد و شواهد باستان‌شناسی قابل دسترس، کمیاب می‌باشند. تقابل میان نمایش حیوان و موضوعات گلدار و گیاهی یک مشخصه کلی از هنر دوره ساسانی به نظر می‌رسد و این تباین در بناهای یادبود دوران اولیه هنر اسلامی نیز مشهود است. ولی تمایل و گرایش به سمت عناصر تزئینی رسمی دیده می‌شود و آن اینکه از تنوع فرمها کاسته شده و طرح‌ها مسطح شده‌اند و به سمت یک سادگی پیش می‌روند که در آثار فلزی، شیشه، گچ‌بری و پارچه‌ها به وضوح نمایان است. این موضوع با از بین رفتن فرمهای انسانی و ترقی طرح‌های هندسی مشهود می‌باشد. شواهد محدودی از دوره ساسانی برای شناسایی طرح‌های پارچه وجود دارد. به خصوص این فقدان در اوایل دوره به چشم می‌خورد و تنها تزئینات پارچه‌ها در این محدود به تکرار عناصر کوچک می‌باشند. پارچه‌هایی که طرح‌های تزئینی مجلل و گرانبه داشتند و موضوعات آنها مربوط به مراسم ضیافت و بزم بود احتمالاً کاربرد سلطنتی داشته‌اند. بناهای یادبود طاق‌بستان اطلاعات وسیعی در مورد تزئینات پارچه‌های اواخر دوره ساسانی به دست می‌دهند (Harper, 1987, 150).

با رونقی که تجارت اشیاء بازمانده قدیمی در ایام پس از مسیح، به خصوص بعدها در اثر جنگ‌های صلیبی پیدا کرد بسیاری از تکه‌های ابریشم به مغرب‌زمین راه یافت، زیرا هر شیء بازمانده قدیمی در هنگام ارسال از شرق به اروپا در یک تکه پارچه گرانبهای قدیمی پیچیده می‌شد تا بدین ترتیب ارزش آن چیز بی‌اهمیت را بالا ببرند یا به عنوان کفن جنگجویان صلیبی با خود به گور برده‌اند و امروز برخی از آنها در خزانه‌های کلیساها باقی است یا اینکه از آنجا به موزه‌ها برده‌اند.

در نقش برجسته‌های ساسانیان بر تن اشخاص پارچه‌هایی است که حالت آنها را نشان می‌دهد. رنگ‌های جامه و شلواریشان و نقش‌ها و گل‌های آنها را معین کرده‌اند از اینجا پیداست که در آن زمان پارچه‌های رنگارنگ می‌بافته‌اند و در آنها نقشها و گل‌هایی می‌انداخته‌اند. برای شناسایی منسوجات ساسانی و نقوشی که آنها را زینت می‌داد، مطالعه تحلیلی لباس‌های اشخاص در نقوش صخره‌ای و نقاشی‌های دیواری اساسی و ضروری است. کهن‌ترین سند، نقاشی دیواری شوش است که متعلق به نیمه اول قرن چهارم است و در آن لباس رنگارنگ با نخ‌های زرین بافته شده و دارای شبکه‌های لوزی شکل و تزئین کاملاً هندسی است. نقوش برجسته طاق‌بستان دومین منبع مراجعه است. برای مثال در صحنه شکارگرازان شاه لباسی بر تن دارد که پارچه آن مزین به نقش سیم‌خ در نشان‌های دایره‌وار است و حتی لباس پاروزن‌ها نیز نقش‌های نمایشی دارد. هویت منسوجات ساسانی را می‌توان از اواسط قرن نهم هنگامی که طرح این پارچه‌ها روی صخره‌های طاق‌بستان کنده‌کاری شده بود، مشخص نمود که از تزئین پارچه‌هایی که در خزانه کلیساهای اروپایی نگهداری می‌شد تقلید می‌کردند. تقریباً صد تکه پارچه ابریشمی منسوب به دوره ساسانی وجود دارد که تاریخ و مکان تولید دقیق آنها مشخص نمی‌باشد. به جز تعدادی از پارچه‌های پشمی و کتانی که در ایران کشف شده‌اند بیشتر آنها در موزه متروپولیتن نگهداری می‌شود (همان، ۲۲۳). تعدادی از این پارچه‌ها در خزانه موزه‌های اروپایی وجود داشته و تعدادی دیگر از حفاری معابد مصری

هنر و ادبیات ایران ریشه عمیق دارد ملاحظه می‌گردد و در دو سوی این درخت مقدس گاهی حیوانات و صحنه را به صورت متقارن نشان می‌دهد و از جمله طرح سوارکاران که بسیار رایج است. نقوش حیوانات و پرندگان در حال سکون و تحرک به ویژه حیوانات افسانه‌ای را می‌توان برشمرد. در فواصل مدالیون‌ها نیز سایر نقوش تزئینی به کار رفته که نقش رزت نسبت به سایر نقوش ارجحیت دارد (Carmel, ۱۹۹۰). کناره مدالیون‌ها بیشتر از پیوستن دانه‌های شبیه به مروارید در کنار یکدیگر و گاهی سایر نقوش گیاهی و تزئینی در ترکیب این نقش شرکت دارند. باید خاطر نشان ساخت که این نقش کاملاً ایرانی نه تنها در منسوجات ساسانی و یا در هنرهای اسلامی که وارث این هنر می‌باشند رایج است، بلکه در عالم هنرهای مختلف جریان این نقش‌ها را می‌توان دنبال کرد.

◆ (ج) پارچه‌های مصری و قبطی

نساجی و بافندگی بسیار شکوفا و پر رونق بود و حتی امروزه مصر در صنعت نساجی، به خصوص تولید نخ، از مناطق خاص جهان محسوب می‌شود و از اهمیت فوق العاده‌ای برخوردار است، در مصر ریسندگی و بافندگی صنایع پیشرفته‌ای بودند.

در ابتدای دوره سلسله‌گذاری (حدود ۲۹۰۰ ق.م) انواع تکنیک‌های بافت ریز و فشرده که امروز با آنها آشنایی داریم، به خوبی شناخته شده بودند، گرچه بافت کتان با نخ‌هایی که یک درمیان از لای هم عبور می‌کردند متداول‌ترین روش بافت بود. کتان‌های بافته شده حتی در مقایسه با کتان‌هایی که امروزه با بهترین نوع گیاه آن در مصر تولید می‌شوند، کیفیت عالی‌تری داشتند و ظرافت آنها به اندازه ۶۵ نخ تار در هر سانت و ۵۰ پود در یک سانتی‌متر بود، برخی از منسوجات بدست آمده از مقبره توت - آنخ - آمون به اندازه ۱۱۲ در ۳۲ نخ در سانتی‌متر می‌رسید.

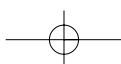
قدیمی‌ترین دستگاه بافت آنها افقی بوده و حدود ۱۶۶ ق.م دستگاه بافت عمودی به جامعه مصریان

◆ (ب) نقوش، نمادها و مضامین بکار رفته در منسوجات ساسانی:

هنر دوره ساسانی متعلق به شاهان و جلوه‌گاه وجوه مختلف زندگی آنان و مضامین تصویری شامل صحنه‌های شکار، تاجگذاری، انجام تشریفات مذهبی، گلها و پرندگان، مجالس ضیافت، خنیاگران و رامشگران بوده است. بیشترین مشخصه هنر ساسانی، نقوش تزئینی آن است که تأثیر عمیقی بر هنر دیگر کشورها داشته است. تمام مشخصه‌های پادشاه از جمله شجاعت، سلحشوری، جنگاوری در این آثار مشاهده می‌شود. طرح‌ها گرایش به تقارن و احاطه بوسیله مدالیون را دارند. حیوانات، پرندگان و حتی گیاهان، به طور مکرر به صورت جفت، روبرو و یا پشت به هم واقع شده‌اند. بعضی از موتیف‌ها مانند درخت‌زندگی، قدمت زیادی در شرق نزدیک دارند. عناصر تزئینی رایج عبارتند از: حلقه گل و یا دواپری متشکل از مرواریدهای درشت، عناصر قلبی شکل سوارکاران و پادشاهان، درخت زندگی (هوم)، برگ پالمت، نیلوفر و مو، نقوش حیوانی شامل شیر، گراز، سیمرغ، خروس، اسب بالدار، بزکوهی، همه آنها مزین به روبانهای در اهتزاز، حاشیه‌های جواهرنشان و آویزه‌های گردنبند مروارید نشان هستند. از این عناصر، موتیف‌های مدالیون و درخت زندگی نقوش غالب می‌باشند.

◆ **مدالیون:** عبارتست از نقش تزئینی دایره و یا بیضی شکل که در انواع رشته‌های هنری از قبیل منسوجات، نقاشی، مینیاتور، نقش برجسته و... به عنوان قاب تزئینی به کار رفته و تصاویر و موضوعاتی را در بر می‌گیرد. به طور کلی این نقش در بافته‌های ابریشمی ساسانی بسیار متداول و مورد توجه هنرمندان قرار گرفته است. اساس طرح تزئینی به وسیله نقوش از قبیل گل رزت به یکدیگر پیوند می‌یابد. در داخل مدالیونها انواع صحنه‌ها و موضوعات هنری گنجانیده شده و توجه به قرینه‌سازی کاملاً در آثار مشهود است.

◆ **درخت زندگی:** گاهی در داخل مدالیون‌ها به عنوان نقش محوری نقش درخت زندگی که در

موتیف‌ها	اسطوره‌ای	انسانی	حیوانی	گیاهی	عناصر تزئینی
عناصر قلبی شکل مدالیون دانه‌های مروارید روبان‌ها در اهتزاز نیم تاج و دیهیم سواستیکا فرم‌های معماری هاله اطراف سر	سیمرغ اسب بالدار میترا ورثرعنه	تیر انداز سوارکار رزم جو پادشاه رقصندگان	خروس شیر گراز بز کوهی قرقاول قوچ شاهین طاووس	درخت زندگی پالمت نیلوفر هوم برگ مو رزت انار	ترکیب بندی
عناصر داخل طاق‌های جناق‌ی شکل	عناصر ردیفی در خطوط موازی هم	عناصر متحد الشکل دایره‌ای منتشر در کل زمینه	دایره‌ای داخل مدالیون	تقارن محوری دو طرف درخت زندگی	
سلطنت	شکار	بزم و رقص	رزم و سلحشوری	نمادین و اسطوره‌ای	مضامین
سبز	قرمز	زرد	آبی	ارغوانی	رنگها
زربفت	کتان	ابریشم	ساده	جناق‌ی	نوع بافت و جنس

■ جدول شماره ۱- تزئینات، مضامین و مشخصات پارچه های ساسانی (مأخذ: نویسنده مقاله)

این اصطلاح امروزه در کلیسای مصری به کسی اطلاق می‌شود که به دین مسیحیت گرویده است. (Eiland,2006).

تولیدات قبطی‌ها ارتباط اساسی با خدانشناسی مسیحی دارد. به طور کلی نقاشی‌های دیواری دست‌نوشته‌های خطی و کارهای فلزی و پارچه‌ها در هنر قبطی از اهمیت خاصی برخوردارند و بسیاری از آنها در کلیساها و صومعه‌ها و تعدادی در موزه‌های مهم جهان باقی مانده‌اند. در قرون اخیر آثار قبطی هنوز سنت‌های گذشته خود را حفظ کرده‌اند این آثار دربردارنده حقایق مذهبی و زیبایی و به دور از رئالیسم می‌باشند. تحت تاثیر هنر بیزانسی، پیکره‌ها از روبرو و با نگاه مستقیم به ناظر هستند. هنر قبطی ریشه در دوره هلنی مصر دارد. (Wikipedia.Coptic art.2007).

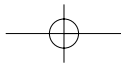
◆ به طور کلی دوره‌های تاریخی هنر قبطی به شرح ذیل می‌باشند:

۱- **قرون سوم تا پنجم:** تأثیرات یونانی- رومی مصری: پارچه‌های قبطی به واسطه عدم استفاده از بسیاری از موتیف‌های مشخصه مصری قدیمی قابل تشخیص هستند. آنها موتیف‌های لوتوس و پاپیروس و شیوه قرارگیری اندام‌ها، سرها و بدن از نیم‌رخ و بالاتنه از روبرو را استفاده نمی‌کنند. به جای آن اندام‌های

عرضه شد که به بافنده امکان می‌داد به کار نزدیکتر شود. بافته‌های پرزدار برای حوله و برخی پوشش‌ها به کار می‌رفتند. حاشیه‌های ریشه‌دار یا ریشه‌ای از عمده‌ترین عناصر تزئینی منسوجات دوره شاهنشاهی در مصر باستان شمرده می‌شوند که با نبافته باقی گذاشتن رشته‌های تار یا پود و اغلب با کوتاه بردن گره‌های انتهایی پارچه به وجود می‌آمدند (مصباح، ۱۳۷۷، ۳۵).

◆ (د) قبطی‌های مصر

هزاره اول بعد از میلاد در مصر به نام غیر مصری معروف است، زیرا فرهنگ و دین تغییر بسیار کرده بود. بعد از تسلط اسکندر بزرگ (۳۲۳-۳۵۶ ق.م) مصر به طرز جدی در اقتصاد شرق مدیترانه ادغام شد و در سال ۳۱ قبل از میلاد دولت روم همه چیز را تحت کنترل خود درآورد. در ۴۰ بعد از میلاد مصر به کیش مسیحیت درآمد. مصر در تمام دوره بیزانس و ساسانی ۶۲۹-۶۱۹ بعد از میلاد و بعد از تسلط عرب در ۶۴۲-۶۳۹ بعد از میلاد، دارای تعداد زیادی مسیحی بود. در زبان عربی کلمه aigyptos در زبان مصری به کلمه qpt ترجمه شده که بعدها به کلمه copt (قبطی) شناخته شده است، و به همین دلیل بسیاری از این پارچه‌ها امروزه در اصطلاح، قبطی نامیده می‌شوند، اگرچه

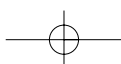
انتهای حکومت بیزانس، ایران در مدت کوتاهی به مصر حکمفرما شد، و استفاده از طرح‌های جدیدی مانند گیاهان تجریدی و برگ نخلی را متداول کردند.

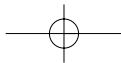
۳- **اواسط قرن هفت تا قرن یازده:** زمان تسلط اعراب، همان تزئینات قبلی در پارچه‌ها استفاده می‌شد اما به زودی اعراب صنعت بافندگی را همانند تجارت به دست گرفتند. آنها قبطی‌ها را جهت تعیین هویت، وادار به استفاده از البسه به رنگ‌های زرد و نارنجی نمودند. لباس زنان پوشیده‌تر شد و بافندگان در فشار و تنگدستی به حرفه خود پرداختند. عدم استفاده از عناصر فیگوراتیو، مطابق دین اسلام در بافته‌ها معمول شد. در این دوره بافته‌های قبطی کمتر کلاسیک و بیشتر علوی شد و بافته‌های مصری تماماً سبک و سیاق عربی پیدا کرد. (سایت اینترنتی www.calacademy.org)

پارچه‌ها در دوره قبطی در مصر استفاده‌های گوناگون داشته‌اند. استفاده‌های خانگی شامل ملحفه، روکش تخت خواب، دستمال، دستمال سفره رومیزی و کیسه‌های حمل بوده است. پارچه‌ها هم در منازل و مکان‌های عمومی و هم در ساختمان کلیسا به عنوان پرده‌های تزئینی استفاده می‌شدند. بیشترین کاربرد آنها در جامه و پوشاک می‌باشد. جامه در دوره قبطیان، مترادف تونیک، پیراهن با آستین و بی‌آستین بوده که مرد و زن می‌پوشیده‌اند. یک تکه لباس مستطیل شکل که گاهی اوقات به روی کمر به وسیله یک کمربند بسته می‌شده است. پارچه‌ها همچنین جهت مصارف کمربند، ردا، شال و جامه تدفین کاربرد داشته‌اند. وقتی مومیایی در قرن چهارم ممنوع شد قبطی پیچیدن بدن‌ها را با باریکه‌های پارچه ترک کرده و شروع به استفاده از لباس معین جهت تدفین مرده کردند. دیگر پارچه‌ها از جمله شال و ملحفه برای پیچیدن بدن مرده استفاده می‌شد. در مصر فراعنه و یونان، لباسها نشان دهنده موقعیت اجتماعی و اقتصادی و ملاک تشخیص در طبقات مختلف اجتماع در رومی‌ها بود. لباس

ساده، کاملاً از روبرو، نامتجانس، با بدن کوتاه و سر بزرگ هستند. طرح‌های تزئینی اولیه پارچه‌ها گرایش به سمت طرح‌های تکفام هندسی، معمولاً طرح‌های ارغوانی بر زمینه ساده کتان می‌باشند. جایگزینی موتیف‌های مصری با طرح‌های کلاسیک به سبب نفوذ سه قرن حکومت یونان است. صومعه‌ها و کلیساها، طرح‌های هلنی و عناصر رومی را در مجسمه‌ها و نقاشی‌ها استفاده می‌کردند. بعضی مصریان به اساطیر یونانی اعتقاد داشتند. یک موضوع اسطوره‌ای که عمومیت داشت دیونیسوس بود که به سادگی با مصر قدیم، ازیریس (osiris) ارتباط پیدا می‌کرد. هم دیونیسوس و ازیریس، پدر آسمانی و مادر زمینی داشتند. این شباهتها بین دیونیسوس و مسیح نیز وجود داشت. عناصر تزئینی پیچک و برگ‌مو، نماد مذهبی آیین دیونیسوس بود، زیرا او خدای شراب و نماد جاودانگی مسیح بود.

۲- **قرن پنجم تا اواسط قرن هفتم:** تأثیرات بیزانس و سوریه در قرن چهارم تا پنجم، استفاده عناصر تزئینی شامل پرندگان، گل‌ها، میوه‌ها و فیگورهای اسطوره‌ای آغاز شد. بافندگان مصری موتیف‌های ایرانی را در دوره ساسانی از جمله جنگاوران اسب‌سوار و طاووس‌های متقابل را داخل طرح‌های خود وارد کردند. در این زمان دولت بیزانس صنعتگران را تحت اختیار خود در آورد و اجازه تغییر طرح‌ها را نمی‌داد. علی‌رغم این همه سرکوب‌ها، صنعت بافندگی همچنان رونق می‌یافت. در دوره بیزانس استفاده از طرح‌های تکفام تداوم داشت. طرح‌های آستره و فیگورها استفاده می‌شدند. در شروع قرن ششم، بافت‌های چند رنگ که قبلاً فقط در تزئینات پرده‌ها کاربرد داشت در لباس‌ها هم معمول شد. در این دوره مشخصه ویژه پارچه‌ها استفاده جسورانه از رنگ‌ها و موتیف‌های ریز تزئینی تکه‌دوزی شده بود. فیگورها با چشم‌های درشت مجسم می‌شدند. در حالیکه تعدادی عناصر مشخص همیشه کاربرد داشتند، حکمرانان در طراحی اعمال نفوذ کرده و مشخصات ویژه دولت و حکومت خود را وارد بافته‌ها نمودند. در

و از دست دادن ساختار عالی خود کمتر حفظ شده‌اند و علی‌رغم قدمت زیادی که دارند به دلیل آداب و رسوم تدفین قبطی‌ها و آب و هوای خشک مصر سالم باقی مانده‌اند. به وسیله تدفین مردگان با لباس کامل در شنهای خشک مصر، پارچه‌ها حفظ شده‌اند. این پارچه‌ها اغلب جهت مصارف روزانه بوده‌اند تا پیچیدن مردگان و اکثر لباس‌ها رفو و مرمت شده‌اند و این گواه بر این است که لباس روزانه بوده و فقط جهت تدفین کاربرد نداشته است.

◆ (ها بررسی تطبیقی پارچه‌های ساسانی و

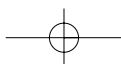
قبطی

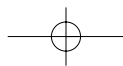
در دوره ساسانی (۶۵۱-۲۲۶ ق.م) تولید پارچه در ایران هم از نظر کیفیت بافت و هم از تکنیک بالا به همه جا رسید. اگر چه چیزی از این پارچه‌ها در زمین ایران باقی نمانده است تا گواهی بر این مدعا باشد و اما حفاری‌های مصر و یافته‌ها، گامی مثبت در مورد دانش بافت پارچه‌های ساسانی می‌باشند. حقیقتاً

توابع روم با شهروندان غیر رومی متفاوت بود. لباس قبطی‌ها از پشم ساده کتان تهیه و با یک بند تزیین می‌شد که به سمت پایین تا وسط جامه امتداد داشت یا دو بند تزیینی عمودی که از شانه‌ها تا زانو از جلو و پشت لباس ادامه می‌یافت. اغلب جامه‌ها ارغوانی رنگ بودند. در دوره بیزانسی لباس گشاد بی‌آستین (Tunic) تبدیل به نوعی لباس آستین‌گشاد به نام (Dalmatic) گردید که گشادتر و بلندتر بوده و با تزیینات دایره‌ای بر روی آستین‌ها و یا زانوها آراسته می‌شد. بیزانسی‌ها استفاده از عناصر تزیینی ابریشمی، رنگ‌های خالص و رشته‌های طلا را منحصر به طبقه شاهی کردند مردم طبقه پایین‌تر شروع به تقلید از آنها با استفاده از شیوه امپراتوری و با رنگ‌گری قرمز بر روی آبی تقلیدی از رنگ ارغوانی نمودند. قبطی‌ها تکه‌های رنگی و تزیینی را از لباس‌های کهنه جدا و به لباس‌های جدید می‌دوختند. پارچه‌ها به دلیل تجزیه سریع در محیط اسیدی

موتیف‌ها	اسطوره‌ای	انسانی	حیوانی	گیاهی	
عناصر قلبی شکل مدالیون هاله دور سر دانه‌های مروارید روبان‌ها در اهتزاز نیم تاج و دیهیم سواستیکا فرم‌های معماری تزیینات هندسی عناصر تجریدی	دیونیسوس ققنوس آفرودیت سیمرخ اسب بالدار میترا	قدیسین مسیح تیرانداز سوارکار رزم جو پادشاه فیگور با چشم درشت از روبرو نیم‌تنه زن در قاب، موهای فری و صورت گرد	خروس شیر گاو بزکوهی خرگوش قوچ پلنگ عقاب مار اردک طاووس سگ	درخت زندگی پالمت یا برگ نخل نیلوفریا لوتوس برگ مو رز انار هوم	عناصر تزیینی
عناصر داخل طاق‌های جناق‌ی شکل	عناصر ردیفی در خطوط موازی هم	عناصر متحد الشکل دایره‌ای منتشر در کل زمینه	دایره‌ای داخل مدالیون	تقارن محوری دو طرف درخت زندگی	ترکیب بندی
شکار	بزم و رقص	رزم و سلحشوری	نمادین و اسطوره‌ای	مذهبی و دینی	مضامین
سبز	قهوه‌ای تیره	زرد	آبی	ارغوانی و صورتی	رنگها
زربفت	کتان	ابریشم	ساده	جناق‌ی	نوع بافت و جنس

■ جدول شماره ۲- تزیینات، مضامین و مشخصات پارچه‌های مصری - قبطی (مأخذ: نویسنده مقاله)

تحت تأثیر قرار داد، بلکه هنرمندان بیزانس را که در مرزهای بسیار دور از ایران واقع هستند نیز تحت تأثیر قرار داد (Reber، ۱۹۹۷).

در بررسی تطبیقی پارچه‌های ساسانی و مصری- قبطی به وجود عناصر بسیار مشترک در آنها پی می‌بریم که شباهت به اندازه‌ای است که تعیین هویت پارچه‌های مکشوفه با موتیف ساسانی را در خاک مصر دچار مشکل می‌نماید. بسیاری از موتیف‌های پارچه‌ها عیناً مشابه هستند اما در بعضی از نمونه‌ها، مضامین مشترک اما عناصر تشکیل دهنده کمی متفاوت هستند. در بسیاری از موارد نقشمایه‌های ظروف و گچ بری‌های ساسانی بطور مشابه و گاهی با کمی تغییر در پارچه‌های قبطی مشاهده می‌گردند. در ادامه به تعدادی از این عناصر و مضامین مشترک اشاره می‌نماییم.

◆ ۱- پارچه‌ها با نقش نمادین پرنده (خروس)

تصویر ۲: پارچه قبطی با نقش نمادین خروس WWW.hp.uab.edu/image

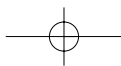

تصویر ۱: خروس دوسلسانی WWW.Wikipedia-sassanid Empire

میزان تطابق	تصویر ۲ (قبطی)		تصویر ۱ (ساسانی)	
	زیاد	متوسط		
☀			پرنده- خروس- مدالیون- هاله دور سر- عناصر قلبی- پالمت	عناصر تزئینی
☀			دایره‌ای	ترکیب بندی
☀			نمادین (اعلام آمدن مسیح)- طبیعت گرا	مضامین
☀			قرمز- زرد- آبی- سفید	رنگها
☀			قرن ۷ بعد از میلاد	زمان بافت

جدول شماره ۳: مقایسه نمونه ۱ و ۲ (مأخذ نگارنده)

◆ ۲- نمونه‌ها با نقش اساطیری اسب بالدار

■ تصویر ۴: نقش اسب هنر مصری (مأخذ:

www.athenapub.com)

■ تصویر ۳: نقش اسب دوره ساسانی (مأخذ:

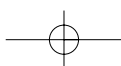
www.athenapub.com)

■ تصویر ۵: نقش اسب دوره ساسانی (مأخذ: www.athenapub.com)

میزان تطابق			تصویر ۴ (قبطی)	تصویر ۳ (ساسانی)	
زیاد	متوسط	کم			
●			اسب - مدالیون - دانه مروارید - عناصر قلبی	اسب - مدالیون - دانه مروارید	عناصر تزئینی
●			دایره‌ای - متقارن	دایره‌ای - متقارن	ترکیب بندی
	●		اساطیری - مذهبی - طبیعت‌گرا	اساطیری - تجریدی - مذهبی - ورث‌رغنه - خدای خورشید	مضامین
●			قرمز - زرد - سبز	سبز - آبی - قرمز	رنگها
			قرن ۷ بعد از میلاد	قرن ۷ و ۸ بعد از میلاد	زمان بافت

■ جدول ۴- مقایسه نمونه ۳ و ۴ (مأخذ نگارنده)

◆ ۳- نمونه‌های با نقش دو پرنده متقارن

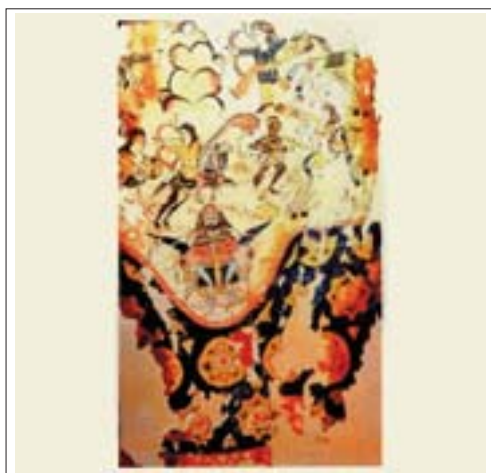
■ تصویر ۶: پرنده‌های متقابل هنر قبطی (مأخذ: ماریل ۱۹۹۷)

■ تصویر ۵: پرنده‌های متقابل، هنر ساسانی (مأخذ: [www.hp.uab.e/ du/image](http://www.hp.uab.e/du/image))

میزان تطابق			تصویر ۶ (قبطی)	تصویر ۵ (ساسانی)	
زیاد	متوسط	کم			
*			پرنده (شاهین) متقابل دایره هاله مقدس گل سه‌پر قلبی شکل گل سه‌پر ساده تزیینات معماری	پرنده (طاووس) متقابل پشت به هم دایره مروارید نما هاله مقدس گل سه‌پر با تزیین قلبی شکل ستون معماری با سر ستون و تزیین قلبی شکل	عناصر تزئینی
*			متقارن- معکوس	متقارن- معکوس	ترکیب بندی
*			شاهین با هاله مقدس - تقدس مذهبی	طاووس با هاله مقدس - تقدس - مذهبی	مضامین
	*		سبز- آبی - خاکستری- کرم	نارنجی- آبی- فیروزه‌ای- زرد	رنگها
			قرن ۳ الی ۴ بعد از میلاد	قرن ۳ و ۴ بعد از میلاد	زمان بافت

■ جدول ۵: مقایسه نمونه ۵ و ۶ مأخذ نگارنده

■ تصویر ۷: نقش شکار پارچه مصری (مأخذ: <http://en.wikipedia.org/wiki/image:khosrauli>)

◆ ۴- نقش اسب سوار و شکار

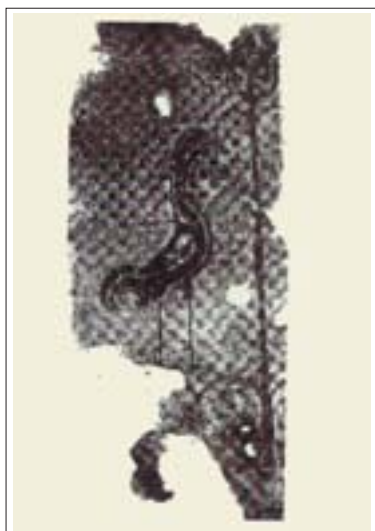
تصویر ۹: نقش شکار پارچه قبطی (مأخذ: www.hp.uab.edu/image_archive)

تصویر ۸: نقش شکار ساسانی (مأخذ: en.wikipedia.org/wiki/Sassanid_Empire)

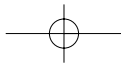
میزان تطابق	کم	متوسط	زیاد	تصویر ۷ (ساسانی)	تصویر ۸ (مصری)	تصویر ۹ (قبطی)
				عناصر تزئینی	شکار شاهی (شاپور دوم) مرد اسب سوار برگشته به سمت عقب از خصوصیات ساسانی تیر و کمان شیر	شکار شاهی (خسرو اول) مرد سوار بر اسب برگشته به سمت عقب تیر و کمان عناصر قلبی شکل
ترکیب بندی	دایره‌ای	-	دایره‌ای			
مضامین	شکار-سلطنت- قدرت- تقدس- مذهبی	شکار-سلطنت- قدرت- تقدس	شکار- سلحشوری			
رنگها	-	نارنجی- زرد- کرم- قرمز	قهوه‌ای- کرم- نارنجی			
زمان تولید	قرن ۴ بعد از میلاد	قرن ۵ و ۶ بعد از میلاد	قرن ۶ الی ۷ بعد از میلاد			

جدول ۷: مقایسه نمونه ۷ و ۸ و ۹ (مأخذ: نگارنده)

تصویر ۱۰: پرزده و درخت زندگی دوره ساسانی (مأخذ: هارپر ۱۹۸۲)

۵. نقش درخت زندگی و تقارن

■ تصویر ۱۲: اسب سوار و درخت زندگی قبطی

(مأخذ: www.hp.uab.edu/image)

■ تصویر ۱۱: قوچ و درخت زندگی دوره مصری

(مأخذ: www.hp.uab.edu/image)

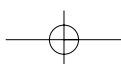
میزان تطابق			تصویر ۱۲ (قبطی)	تصویر ۱۱ (مصری)	تصویر ۱۰ (ساسانی)	
زیاد	متوسط	کم				
	*		مرد سوار بر اسب درخت زندگی مدالیون	قوچ و درخت زندگی (هوم)	پرنده و درخت زندگی (هوم)	عناصر تزئینی
*			مقارن- روبرو	مقارن- روبرو	مقارن- روبرو	ترکیب بندی
*			جاودانگی - تقدس - مذهبی	جاودانگی - سلطنت - تقدس - مذهبی	جاودانگی - سلطنت - تقدس - مذهبی	مضامین
		*	قهوه‌ای- کرم- نارنجی- قرمز	خاکستری	سفید- خاکستری	رنگها
			قرن ۶ الی ۷ بعد از میلاد	قرن ۷ و ۸ بعد از میلاد	قرن ۷ بعد از میلاد	زمان تولید

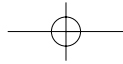
■ جدول ۸: مقایسه نمونه ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ (مأخذ: نگارنده)

هنر ساسانی، نقوش تزئینی آن است که تأثیر عمیقی بر هنر دیگر کشورها داشته است. تمام مشخصه‌های پادشاه از جمله شجاعت، سلحشوری، جنگاوری در این آثار مشاهده می‌گردد. طرح‌ها گرایش به تقارن و احاطه بوسیله مدالیون فرم غالب را تشکیل می‌دهد تعدادی از نقوش به کار رفته در هنر ساسانی عبارتند از: اهورا مزدا، میترا، آناهیتا، خورشید، ماه، آتش، دایره و حلقه قدرت (فره ایزدی)، برسم، نیلوفر، درخت زندگی، بز کوهی، قوچ، اسب، پلنگ، مار، گاو، انواع پرندگان و سیمرغ می‌باشند. در این دوره فن بافندگی ایران، به اوج عظمت و منتهی درجه ترقی و رونق

◆ (و) نتیجه‌گیری

برای تعیین هویت هنر ساسانی، ضوابط و معیارهای خاصی وجود دارد که از معنی نمادین نقوش و جنبه روایتی آنها حاصل می‌آید. استفاده هنرمندان ساسانی از نمادهای مذهبی و ملی در آثار متنوع این دوره کاملاً مشهود است. با توجه به بررسی‌های بعمل آمده می‌توان نتیجه گرفت که هنر دوره ساسانی متعلق به شاهان و بسیاری از مظاهر زندگی آنان است. مضامین تصویری شامل صحنه‌های شکار، تاجگذاری، انجام تشریفات مذهبی گلها و پرندگان، مجالس ضیافت، خنیاگران و رامشگران بوده است. بیشترین مشخصه

- تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.
- ۶- پرادا، ایدت، **هنر ایران باستان**، چاپ اول، ترجمه: یوسف مجیدزاده، تهران: نشر دانشگاه تهران، ۱۳۵۷.
- ۷- پوپ، آرتور اپهام، **شاهکارهای هنر ایران**، ترجمه: پرویز خانلری، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۳۸.
- ۸- پیرنیا، حسن، **تاریخ ایران از آغاز تا انقراض ساسانیان**، تهران: خیال، ۱۳۱۳.
- ۹- جعفری نعیمی، محمد حسین، **بررسی زیبایی‌شناسی نقش برجسته‌های ساسانی**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته نقاشی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۸.
- ۱۰- دوبوکور، مونیک، **رمزهای زنده جان**، چاپ اول، ترجمه: جلال ستاری، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۳.
- ۱۱- ریاضی، محمدرضا، **طرح‌ها و نقوش لباس‌ها و بافته‌های ساسانی**، تهران: گنجینه هنر، ۱۳۸۲.
- ۱۲- فرای، ریچارد، **ن میراث باستانی ایران**، چاپ سوم، ترجمه: مسعود رجب‌نیا، تهران: نشر علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸.
- ۱۳- قدیانی، عباس، **تاریخ، فرهنگ و تمدن ایران در دوره ساسانیان**، چاپ دوم، تهران: فرهنگ مکتوب، ۱۳۸۴.
- ۱۴- کریستین سن، آرتور، **ایران در زمان ساسانیان**، چاپ اول، ترجمه: رشید یاسمی، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۷.
- ۱۵- گیرشمن، رمان، **هنر ایران اشکانی و ساسانی**، ترجمه: بهرام فره‌وشی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۷۰.
- ۱۶- گیرشمن، رمان، **ایران از آغاز اسلام**، ترجمه: محمود معین، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۴۶.
- ۱۷- لوکونین، گریگوریچ ولادیمیر، **تمدن ایران ساسانی**، چاپ سوم، ترجمه: عنایت‌الله رضا، تهران: نشر علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳.
- ۱۸- محمودی، فتانه، **بررسی نقوش تزئینی هنر دوره ساسانی به ویژه جامهای فلزی و پارچه‌ها**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۰.
- ۱۹- مصباح، آریتا، **بررسی تطبیقی پوشاک بین‌النهرین و مصر باستان**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر، ۱۳۷۷.

خود رسیده بود. این پارچه‌ها در تمام دنیا معروف و ایران در صنعت نساجی از تمام کشورهای جهان پیش بوده است. بررسی نمونه‌هایی از بافته‌های مصری و به خصوص قبطی بیانگر تقلیدی واضح و آشکار از عناصر تزئینی هنر ساسانی می‌باشد و بررسی تطبیقی این دو موضوع نوعی تشابه و هماهنگی را در نقوش تزئینی و ترکیب بندی متقارن آنها آشکار می‌نماید. مضامین دوره ساسانی بیشتر ملی، سلطنت، جنگاوری و بزم و اما دوره مصری قبطی بیشتر ملی و مذهبی است. نقوش در دوره ساسانی نمادین اما در بافته‌های قبطی بیشتر واقع‌گرا هستند. در تعدادی از نمونه‌ها نقوش عیناً تکرار شده‌اند اما در تعدادی دیگر مضامین و ترکیب بندی یکسان اما عناصر تزئینی متفاوت هستند. ردپای سنت‌های هنری این دوره را در نقاشی‌های آسیای میانه، در سفال‌های تانگ و در طرح ابریشم‌های بافته‌شده چین، مصر، قبطی و بیزانس می‌توان یافت و این تأثیر نه تنها در هنر آن روز محدود نشد بلکه مضامین آن دوره از جمله سلطنت، شجاعت و جنگاوری اثری ژرف بر هنر اروپای مرکزی و بعدها بر آثار دوره اسلامی گذاشت.

◆ فهرست منابع

- ۱- ایوسن، ورونیکا، **اساطیر مصر**، ترجمه: فرخی، تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۷۵.
- ۲- بوسایلی، ماریو، **شراتو امبرتو، هنر پارتی و ساسانی**، چاپ اول، ترجمه: دکتر یعقوب آژند، تهران: انتشارات مولی، ۱۳۶۷.
- ۳- بهار، مهرداد، **پژوهشی در اساطیر**، چاپ اول، تهران: دفتر نشر آگه، ۱۳۵۷.
- ۴- بیانی، شیرین، **تاریخ ایران باستان**، تهران: سمت، ۱۳۸۱.
- ۵- بیانی، شیرین، **شامگاه اشکانیان و بامداد ساسانیان**

- 20 - Carmel , Lorna (1990), **An Exploration of a Textile Pattern**, Pearl Roundels Joined by Smaller Pearl Discs.,MA Thesis,University of Maryland at College Park .
- 21- Coptic Weaving, available at :
<http://www.calacademy.org/research /anthropology/Coptic/coptweav. htm> 2007
- 22- Coptic art, available at:
http://en.wikipedia.org/wiki/Coptic_art
- 23- Eiland, Murray(2006), **Late Antique Textiles from Egypt**, Athena Review Exhibition Reports, available at:
<http://www.athenapub.com/eiland.htm>
- 24- Ferrier, R.W (1989) Threats of Persia, Yale,London.
- 25-Harper , oliver (1987) ,**THE ROYAL HUNTER**, An Asia House Gallery Publication , NewYork.
- 26- Marielle Martiniani , Reber (1997) , **TEXTILES AND MODE SASSANIDES SUMMARY**, Scientific Publications
- 27- Pope Upham, Arthur:(1940), **A SURVERY OF PERSIAN ART**, Editor Phyllis Ackreman, Tehran, Soroush Press.
- 28- Wikipedia (2007), Coptic Art, Wikipedia, the Free Encyclopedia.

◆ بی‌نوشت

۱- Barsam (به معنی بالیدن و محوکردن و در آیین زرتشتی عبارت از شاخه‌های باریک و بریده از درخت گز یا انار است).

